

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-073-5-1-5>

ПОСТАТЬ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Майборода Н. Г.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови*

*Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

У контексті мовних дискусій про шляхи розвитку української літературної мови, що точилися в кінці XIX – на початку XX ст., погляди Д. І. Яворницького заслуговують на увагу. Чимало цікавих думок щодо розвитку і функціонування української мови знаходимо в листуванні Д. І. Яворницького з відомими діячами науки й мистецтва. Епістолярну спадщину цього видатного вченого можна вважати важливим джерелом для дослідження його поглядів на проблему нормалізації української літературної мови. Письменник уважав, що єдина загальнонародна українська мова повинна базуватися на народнорозмовній основі, бути «живою».

У своїх листах Д. І. Яворницький висловив деякі погляди щодо укладання словника. Він записував не лише слово, а цілу фразу, щоб якнайточніше передати зміст слова. Такі самі вимоги він ставив і перед людьми, які допомагали йому в збиранні матеріалів: *«Оце ж посилаю 1515 слів українських і щиро прошу Вас ... вернути їх мені назад, як тільки Ви ними скористуєтесь. А як будете брати яке слово, то пишіть ще і цілу фразу, яка звичайно написана у мене нижче кожного слова»* [1, с. 56]; *«Ваш лексичний матеріал я одержав і вибрав для свого словника декілька хороших слів. Тільки от що я Вам скажу: коли Ви почувете яке українське слово, то записуйте його вкупі з фразою, якщо це можна»* [1, с. 71]. Письменник просив свою небогу, яка допомагала йому в збиранні лексико-етнографічного матеріалу, щоб вона записувала пісні *«не з слів, а з голосу, бо тоді в них будуть вірно чергуватись голосні букви та й ритма буде добра»* [1, с. 78]. Сам Д. І. Яворницький, звісно, також дотримувався таких принципів. М. Т. Рильський згадував, що одного разу, виголошуючи на засіданні етнографічної комісії Академії наук свою доповідь про збирання фольклорних матеріалів, Д. І. Яворницький став співати народні пісні *«з суто народною характерністю»* [3, с. 6]. Д. І. Яворницький був ученим, який не

відривав науку від життя, а навпаки, у їх єднанні бачив «запоруку розцвіту науки і поліпшення життя» [3, с. 6]. Дмитро Іванович, як уже було відзначено, прагнув говорити й писати «живою», народною мовою. До речі, прагнення вживати лише народну мову було притаманне не тільки Д. І. Яворницькому. Визначний мовознавець А. Ю. Кримський також послуговувався постулатом, що «краще було б, щоб і в науці писати зовсім так, як говорить народ!» [2, с. 131].

Д. І. Яворницький збирав лексичний матеріал, щоб створити словник, схожий на «Толковый словарь» В. І. Даля. Словник Б. Д. Грінченка він уважав неповним і збирався доповнити його новими словами, про що писав у листі до Г. І. Маркевича: «Дуже прошу Вас надіслати мені який небудь лексичний матеріал для українського словника, який я лаштую для друку, як додаток до «Словника» Б. Гринченка» [1, с. 125]. Д. І. Яворницький писав І. Ю. Репіну, що він заносить у свій словник «только те слова, которых нет ни в каких украинских словарях» [1, с. 207].

У своїх листах Д. І. Яворницький висловив роздуми про правопис власних назв: «А чому ти пишеш Кісілівка, а не Кисілівка? Адже ж це слово виходе од слова кислий?» [1, с. 78].

Критичні зауваження щодо правильності вживання слів та деяких відмінкових форм знаходимо в листі до М. Ф. Сумцова [1, с. 245]. Д. І. Яворницький дає такі поради:

1) в орудному відмінку однини іменники жіночого роду повинні мати закінчення –ою, а не –ой: «наукою, штукою, картиною», а не «наукой, штукой, картиной», як у М. Ф. Сумцова;

2) Д. І. Яворницький радить замінити деякі русизми, що вжив М. Ф. Сумцов, на українські відповідники: ума – розуму, главнійшим – головнійшим, гниваетця – гнивитця, пляни – плани, строятьму – будуватьму, завсегда – завжди, назавше, нисом – носом, любовь – любов, робять – роблять, вышла – вийшла, по городам – по городах.

Д. І. Яворницький орієнтувався на живу народну мову, а також на мову таких письменників, як Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Т. Г. Шевченко. Він писав: «Так як я пишу, писав Квітка, писав і Шевченко, пише і Щоголев, так на що ж його вигадувать новину?» [1, с. 36]; «За своє правописаніє («робитця», «дітця») я стояв, і воно мені любе, бо я ще в дитські годи читав Квітку з таким правописанієм, та й тепер маю видання Квітки під редакцією проф. Потебні і там читаю «ця», а не «ся» [1, с. 38]; «Справьтесь у Шевченка, Квитки и других наших писателей, и Вы мне вполне поверите» [1, с. 245]; «Ніколи я не вживаю

слова «крім того», воно міні неприємне, бо ніколи в світі я не чув його у народу; чув «опріч», «опроче», «окроме» і вживаю «опріч» [1, с. 257].

Великим авторитетом для Д. І. Яворницького був видатний філолог, професор Харківського університету О. О. Потебня. Його зобразив Д. І. Яворницький у романі «За чужий гріх» в образі професора Хмари. Захоплено описуючи лекції Хмари, Д. І. Яворницький так висловлює свої погляди, сформовані під впливом О. О. Потебні: любов до українського народу, української мови, українського минулого, творчий підхід до мови. Те, що професор Хмара «ніколи не «наводив штиля» на ті лекції, які читав в університеті», а «на очах у слухачів і творив усю лекцію», Д. І. Яворницький уважав «найвищою» і «найживішою» творчістю [4, с. 202].

Особливо захоплювався вчений полтавськими говорами: «Пробув я оце цілий місяць у Черніговщині, – там багато є дечого із старовини, а тільки речь міні не зовсім-то до вподоби, а вже ваша полтавська так он яка смашна!» [1, с. 19].

Але це не було сліпим захопленням чи наслідуванням улюблених письменників, бо історії відомі факти, які свідчили про активну роль Полтавщини в заселенні степових просторів, про що сам учений говорить у своїй праці «Запорожжє в остатках старини и преданиях народа». Як бачимо, усі аспекти багатогранної діяльності Д. І. Яворницького тісно пов'язані між собою і представляють його як особистість, що об'єднує в собі й науковця, і письменника, і просто захоплену своєю справою людину.

Отже, на мовознавчі погляди Д. І. Яворницького вплинули твори визначних українських письменників Т. Г. Шевченка, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, ідеї видатного філолога О. О. Потебні. Захоплення народною говіркою, особливо полтавського регіону, знайшло своє відображення й на мовному рівні. Д. І. Яворницький твердо дотримувався своїх поглядів на правопис і на принципи укладання словників, підтвердження цього знаходимо у виданому томі «Словника української мови».

Д. І. Яворницький уважав мову невід'ємним складником повноцінного життя суспільства, відображенням національного характеру й способу існування.

Література:

1. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд.

С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; За заг. ред. Н. Капустіної. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2005. 500 с.

2. Кримський А. Ю. Твори : В 5-ти т. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 3 : Мовознавство. Фольклористика. 508 с.

3. Рильський М. Запорозький характерник / М. Чабан. *Сучасники про Д. І. Яворницького* : Спогади. Дніпропетровськ : ВПОП Дніпро, 1995. С. 72–75.

4. Яворницький Д. І. За чужий гріх: Роман, повість, малюнки з життя. Дніпропетровськ : Січ, 2006. 600 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-073-5-1-6>

МАКСИМА ЩАСТЯ В МОВНО-СВІТОГЛЯДОВОМУ ПРОСТОРИ ДМИТРА ДОНЦОВА

Микитюк О. Р.

кандидат філологічних наук,

доцент катедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

м. Львів, Україна

Ціннісним є вивчення мови крізь призму атропоцентризму, бо мовна особистість є базою для розуміння певного суспільно-політичного та культурно-історичного періоду. Особливої уваги заслуговує прочитання публіцистичних творів Д. Донцова, які відтворюють менталітет українців, оприявнюють індивідуальний стиль автора, відображають характерні ознаки мовної картини світу. Серед глибинних покладів Донцової мови неординарною є максима *щастя*, яка невіддільно пов'язана з усвідомленням тожсамости, неповторности та поступу. Відтак завданням роботи є: 1) з'ясувати розуміння *щастя* за творами Д. Донцова, 2) охарактеризувати національну специфіку аналізованого слова, 3) подати сутнісні ознаки максими *щастя* за мислителем.

Визначення лексеми *щастя* дуже різноманітне, зазвичай має позитивну конотацію та передбачає суцільно позитивні семи, наприклад, 'радість', 'задоволення', 'симпатія', 'любов', 'успіх', 'удача', 'доля', 'талан', 'добробут'. Відмінним від такої характеристики є смислове наповнення слова *щастя* в Д. Донцова, що уможливило активізацію концептуально інших сем, яких не відтворюють лексикографічні праці.